

ŠUMAVSKÉ LOUKY A JEJICH HISTORIE

10. 9. 2009

Vznik a minulost šumavských luk

Naprostá většina travních porostů Šumavy, tedy louky a pastviny, nejsou vegetací původní, ale vznikly pod vlivem člověka postupným odlesňováním při kolonizaci pohoří. Přitom však jde o vegetaci polopřirozenou, která se formovala převážně z domácích druhů lesních a pobřežních, z okrajů rašelinišť, zvěří okusovaných míst a podobně. Velké rozlohy šumavského bezlesí jsou však už od 2. poloviny 19. století postupně zalesňovány. K nejmohutnějšímu zalesnění došlo po roce 1945. V období let 1950 - 1970 bylo v celém Jihočeském kraji zalesněno celkem 65 tisíc hektarů zemědělské půdy a z toho většinu tvořilo hlavně zalesnění někdejších luk a pastvin.

Ve tradičním šumavském zemědělství, praktikovaném ještě v 1. polovině 20. století, se většinou kombinovaly lukařské a pastvinářské postupy. Ve vyšších polohách, kolem 1000 m n.m., se hospodařilo jen extenzivně, louky se sekaly jen jednou v roce, na nejhudších stanovištích se někdy seno sklízelo pouze jednou za dva roky. Pouze výjimečně byly nejvzrůstavější porosty sečeny dvakrát, spíše byly louky místo druhé seče spásány. Velká část travních porostů ve vyšší části hor však sloužila trvale jen jako pastviny. Páslo se ale i na lesních pasekách a v lese. Velké rozlohy šumavských pastvin vyšších poloh představovaly především porosty s převládající nízkou, nenáročnou trávou smilkou tuhou (*Nardus stricta*), často s řídkým nadrostem keřů jalovce obecného (*Juniperus communis*). Na místech bohatých na humus rostla hojně i borůvka (*Vaccinium myrtillus*), v sušších polohách i brusinka (*Vaccinium vitis-idaea*). Jen v bezprostřední blízkosti obcí, kde byly louky močůvkovány a hnojeny mrvou, smilka mizela a v porostech se prosazovaly vzrůstavější druhy, pícninářsky kvalitnější, zejména trávy psineček obecný (*Agrostis capillaris*), kostřava červená (*Festuca rubra*), ale i různé druhy jetelů. Naprostá většina travních porostů vyšších poloh však hnojena nebyla, nezahrnujeme-li do hnojení mírné obohacení půdy exkrementy při extenzivní pastvě. Během staketí se půda postupně ochuzovala o živiny, proto byly výnosy jen nepatrné. Významnou část bezlesí tvořila ale i přirozená rašeliniště, často provázená mokřadními až rašelinnými, jen nepravidelně sklízenými loukami. V nich převládaly většinou ostřice, suchopýry a uplatňovaly se už pravidelně i mechy rašeliničky (*Sphagnum*).

Ve středních a nižších polohách, zhruba pod 800 m n.m., se hospodařilo intenzivněji, osídlení bylo hustší, louky byly častěji hnojeny a byl také pečlivě udržován jejich vodní režim - pramenné vývěry byly podchycovány a stružkami odváděny do vodotečí. Výrazně mokrá místa nebyla spásána. Na podmáčených půdách, alespoň občas hnojených, se v centrální části pohoří udržovaly louky trojštětové (*Trisetum flavescens*), s hojným kerblíkem lesním (*Anthriscus sylvestris*) a také léčivým lomikamenem zrnatým (*Saxifraga granulata*). V nižších okrajových částech pohoří byly široce rozšířeny louky s kostřavou červenou (*Festuca rubra*). Na slunných svazích a v nejnižších polohách se dařilo loukám s ovsíkem vyvýšeným (*Arrhenatherum elatius*). Na nehnojených i přirozeně ochuzovaných plochách se udržovaly smilkové porosty, na rozdíl od vyšších poloh ale druhově bohatší. Na vlhčích, mírně podmáčených stanovištích rostly ve smilkových porostech i „luční orchideje“ pětiprstka žežulník (*Gymnadenia conopsea*), vemeník dvoulistý (*Platanthera bifolia*) nebo i prstnatec fuchsův (*Dactylorhiza fuchsii*). Výrazně mokré louky nebyly v nižších polohách rozšířeny velkoplošně, časté byly ale vlhké louky lemující zejména vodní toky s hojným totenem lékařským (*Sanguisorba officinalis*) v bujném porostu vysokých trav, zejména psárky luční (*Alopecurus pratensis*).

Převratné změny v lučním hospodaření nastaly zvláště v 50. letech 20. století, kdy po vysídlení německého obyvatelstva byla velká část někdejších luk a pastvin opuštěna. Systém drobných, povrchových odvodňovacích struh nebyl udržován, byly zamokřeny velké plochy, místy se rozšířily rašlinotvorné procesy. Velká část luk byla zalesněna, dílem ze sousedního náletu z přírodních lesů, hodně se ale zalesňovalo i uměle. Jako louky se však začala sklízet bývalá pole, která byla

situována v nepodmáčených polohách a tímto způsobem se přeměňovala v relativně kvalitní luční porosty. Nápadně se v nich prosazovaly především trávy ovsíř pýřitý (*Avenula pubescens*) a kostřava červená (*Festuca rubra*). Druhově to byly porosty poměrně bohaté, ale uplatňovaly se v nich z počátku ještě i polní plevely a šířil se medyněk měkký (*Holcus mollis*). Pouze louky pravidelně trvale obhospodařované si podržely svůj výchozí charakter.

Další významné změny zasáhly šumavské travní porosty v 70. letech 20. století, kdy na Šumavě začala velkoplošná „intenzifikace“, spojená s odvodňováním, orbou a přehnojováním umělými hnojivy. Velké lány pokrývaly monotonní kultury psárky luční (*Alopecurus pratensis*), kostřavy luční (*Festuca pratensis*) a srhy laločnaté (*Dactylis glomerata*). Na neobhospodařovaných plochách někdejších luk pokračoval samovolný vývoj rovněž k monotonním porostům, ve kterých ale začaly převládat různé nežádoucí druhy - podle typu stanoviště. Na vlhkých, ale propustných půdách se šířila zejména ostřice třeslicovitá (*Carex brizoides*), v mokřích pramenitých polohách se rozrůstal tužebníček jilmový (*Filipendula ulmaria*), ze sousedství smrkových lesů pronikala třtina chloupkatá (*Calamagrostis villosa*), v bažinatých až rašelinicích polohách se rozbujely ostřice obecná (*Carex nigra*) a ostřice zobánkatá (*Carex rostrata*).

Další etapa vývoje šumavských luk nastala po roce 1991, kdy se rozpadl systém socialistického hospodaření (státní a vojenské statky). Tehdy se hospodařit buď zcela přestalo, nebo se hospodařilo velmi nepravidelně, a to dokonce i na dříve intenzivně využívaných lukách a pastvinách. Ve vegetaci nastoupila nová vlna samovolných změn. Avšak již od 90. let 20. století stát začal opět podporovat zatravňování orné půdy a pomalu se rozšiřují i plochy pravidelně obhospodařované.

Současnost šumavských luk

Současný stav šumavských luk a pastvin je výsledkem dlouhodobého vývoje s několika převratnými změnami ve způsobu a intenzitě hospodaření. Důsledkem těchto změn je značná nevyrovnanost jednotlivých porostů a jejich velká proměnlivost na těchto plochách. Typické šumavské louky minulých dob se zachovaly jen tam, kde se do současnosti hospodařilo pravidelně nebo alespoň bez dlouhodobějšího přerušení.

Ve vyšších polohách bez větších změn poměrně dobře vytrvávají smilkové louky, pokud však nezarostly smrkovým náletem z okolních lesů. Ani v minulosti nebyly tyto louky hnojeny a byly extenzivně využívány. Kromě převládající smilky tuhé (*Nardus stricta*) se v porostech hojně uplatňují i další trávy, zejména metlička křivolaká (*Avenella flexuosa*) s jemnými listy, tomka vonná (*Anthoxanthum odoratum*), dodávající senu typickou kumarinovou vůni, nebo ozdobná třeslice prostřední (*Briza media*) se srdcovitě uspořádanými klásky. Z ostatních bylin bývá pravidelně přítomna mochna nátržník (*Potentilla erecta*), podbělice alpská (*Homogyne alpina*) s okrouhlými polokožovitými listy, či nenápadný, bleděmodře kvetoucí rozrazil lékařský (*Veronica officinalis*) a zejména známá léčivka a chráněný druh prha arnika (*Arnica montana*), s velkými úbory žlutých květů. Zvláštní pozornost v těchto porostech zasluhuje pro Šumavu specifický hořec panonský (*Gentiana pannonica*). Tato až půl metru vysoká bylina s nápadnými fialovými květy přicestovala z Alp v dávné minulosti. Jen velmi vzácně ve smilkových porostech dosud roste i běloprstka bělavá (*Pseudorchis albida*) z čeledi vstavačovitých (*Orchideaceae*). Na nejsušších místech roste i vřes (*Calluna vulgaris*), někde i se vzácnou a pozoruhodnou drobnou kapradinkou vratičkou (*Botrychium lunaria*). Typické jsou hojné mechy, zvláště travník Schreberův (*Pleurozium schreberi*) a ploník obecný (*Polytrichum commune*).

Často se však smilkové louky prolínají s vlhkými, až bažinnými porosty. Na vlhkých loukách bývá velmi hojná metlice trsnatá (*Deschampsia caespitosa*), místy tráva bezkoleneček modrý (*Molinia caerulea*). Provází je poměrně pravidelně pcháček různolistý (*Cirsium heterophyllum*) i pcháček bahenní (*Cirsium palustre*) a vysoká mrkvovitá rostlina děhel lesní (*Angelica sylvestris*). Na výrazně mokřadních místech se nápadněji uplatňují ostřice, zejména ostřice obecná (*Carex nigra*), na rašelinných loukách ostřice šedavá (*Carex echinata*), na močálovitých místech ostřice zobánkatá (*Carex rostrata*). Také mokřadní porosty provází petře kvetoucí byliny, jako je žlutě kvetoucí starček poční (*Senecio rivularis*), oměj šalamounek (*Aconitum calibotryon*) s květy tmavě

modrofialovými nebo pleška stopkatá (*Willemetia stippitat*), připomínající trochu pampelišku. V jejím sousedství lze místy spatřit i zajímavou bíle kvetoucí toliji bahenní (*Parnassia palustris*). Na vlhkých loukách v povodí horní Vltavy zaujme dosud hojný, modře kvetoucí kosatec sibiřský (*Iris sibirica*).

Velmi zřídka se lze ve vyšších polohách Šumavy ještě setkat s polopřirozenými (tedy nevysévanými) loukami na nepodmáčených, živinami lépe zásobených půdách. Druhově jsou bohatší než louky smilkové. Vedle převládajících trav psinečku obecného (*Agrostis capillaris*) a kostřavy červené (*Festuca rubra*) je pro ně charakteristický výskyt řeřišničníku Hallerova (*Cardaminopsis halleri*) a zejména šťovíku áronolistého neboli horského (*Rumex arifolius*) a bojínku švýcarského (*Phleum rhaetcum*). Pravidelně se na těchto loukách vyskytuje černofialově kvetoucí zvonečník černý (*Phyteuma nigrum*), knotovka červená (*Melandrium rubrum*), ale i obvyklé luční druhy, jako je jetel plazivý (*Trifolium repens*) nebo lipnice luční (*Poa pratensis*). Výrazným typem luk vyšších poloh Šumavy, zejména okolí obou Kvild a Filipovy Hutě jsou porosty se rdesnem hadím kořenem (*Polygonum bistorta*), nápadnými zejména v červenci, v době kdy rdesno svými růžovými květy zbarví celé stráně.

V současné době se stále více prosazuje snaha udržovat travní porosty i ve vyšších polohách ekonomicky méně náročným způsobem, tedy pastvou. Pokud není množství dobytka na pastvě nadměrné, lze tento způsob údržby travních porostů vítat. Na takových extenzivních pastvinách se hojněji uplatňují středně vysoké i nízké druhy a jsou eliminovány vysoké, expanzní druhy, které jinak nežádoucím způsobem stíní spodní patra a konkurenčně vytlačují vlastní luční druhy z porostu. Z trav se nejvíce uplatňuje zejména psineček obecný (*Agrostis capillaris*), z ostatních bylin bývají hojné zvláště kontryhele (*Alchemilla* sp. div.), jetel plazivý (*Trifolium repens*), rozrazil rezekvítek (*Veronica chamaedrys*), na chudších půdách rozrazil lékařský (*Veronica officinalis*). Na vlhkých pastvinách se místy dosud udržuje chráněný, dnes již poměrně vzácný a ohrožený druh všivec lesní (*Pedicularis sylvatica*).

Ve středních polohách jsou na nepodmáčených lokalitách nejčastější louky kostřavové, ve kterých se k nejhojnějším travám - kostřavě červené (*Festuca rubra*) a psinečku obecnému (*Agrostis capillaris*) druží řada dalších, i pestře kvetoucích druhů. Běžný bývá řebríček obecný (*Achillea millefolium*), zvonek okrouhlostý (*Campanula rotundifolia*), ptačinec trávolistý (*Stellaria graminea*), rozrazil rezekvítek (*Veronica chamaedrys*), pryskyřník prudký (*Ranunculus acris*), jitrocel kopinatý (*Plantago lanceolata*), místy i hojná máchelka (dříve též pampeliška) srstnatá (*Leontodon hispidus*). Jen malou příměs těchto porostů tvoří druhy smilkových luk, ojediněle přistupují druhy z vyšších poloh jako pcháč různolistý (*Cirsium heterophyllum*). Tento typ luk je rozšířen na poměrně velkých plochách středních poloh Šumavy (Kochánovské pláně, okolí Strážného, jižní část Šumavy). Ve vnitřní Šumavě, ve skupině Boubína a Bobíka sahá tento typ až do vysokých poloh, přes 1000 m n.m. Tam, kde takové porosty nejsou po několik let sklizeny, převládne třezalka skvrnitá (*Hypericum maculatum*) a místy proniká medyněk měkký (*Holcus mollis*).

Smilkové porosty nižších poloh nejsou plošně zdaleka tak rozsáhlé jako v horních částech pohoří. Bývají ale druhově pestřejší, hojně jsou v nich zastoupeny i druhy kostřava ovčí (*Festuca ovina*), mateřídouška vejčitá (*Thymus pulegioides*), praskyřník hajní (*Ranunculus nemorosus*) a dnes už velmi vzácné vstavače - vstavač kukačka (*Orchis morio*), bradáček vejčitý (*Listera ovata*) či vemeník dvoulistý (*Platanthera bifolia*).

Velkou část travních porostů středních a nižších poloh tvoří v současné době kulturní, seté nebo bohatě přisévané pastviny. Zcela v nich převládají trávy, zejména jílek vytrvalý (*Lolium perenne*), dobře odolávající sešlapu, nebo i srha laločnatá (*Dactylis glomerata*), často i provázené nevítaným šťovíkem tupolistým (*Rumex obtusifolius*). Druhově jde o porosty velmi chudé a jednotvárné. Jen zřídka se dosud vyskytují pastviny s pohánkou hřebenitou (*Cynosurus cristatus*), dříve ve středních polohách Šumavy poměrně časté. Dnes se s nimi lze setkat jen na malých plochách, většinou jen na okrajových částech kulturních pastvin. Už z dálky se prozrazují větší pestrostí, s kvetoucí máchelkou (pampeliškou) podzimní (*Leontodon autumnalis*), léčivým světlíkem lékařským (*Euphrasia rostkoviana*), zvonkem okrouhlostým (*Campanula rotundifolia*) aj.

Mokřadní louky středních poloh nejsou většinou sklízены vůbec po řadu desetiletí a dnešní porosty se od výchozích typů již značně liší. Výrazné bývá převládnutí jednoho nebo několika druhů a podle nich lze také tyto porosty charakterizovat. Nápadné jsou zejména porosty s převládajícím, v červenci bohatě kvetoucím tužebníkem jilmovým (*Filipendula ulmaria*), jenž porůstá ladem ležící, mokré, až na živinami poměrně bohatší louky. Většina těchto porostů vznikla z vlhkých, ale pravidelně sečených pcháčových luk s psárkou (*Alopecurus pratensis*), kostřavou luční (*Festuca pratensis*) a také s pcháči - bahenním a různolistým (*Cirsium palustre*, *C. heterophyllum*), v nižších polohách i s pcháčem zelinným (*Cirsium oleraceum*). Typické porosty těchto výchozích typů se vyskytují už jen vzácně. Na Šumavě jsou velmi hojné luční lada s převládající, původně lesní rostlinou, ostřicí třeslicovitou (*Carex brizoides*), která zarůstá převážně vlhké, písčité, dobře drenované půdy podél toků. Ostřice třeslicovitá, v jižních Čechách zvaná cábrna, nebyla však vzácná ani v dřívějších dobách intenzivnějšího hospodaření a byla ještě v 1. polovině 20. století běžně sklízena ve velkém množství. Seno z jejích pevných a pružných listů sloužilo místo „mořské trávy“ jako náplň do matrací a čalouněného nábytku. V současné době se ale tato ostřice rozšířila i na plochy někdejších písčích psárkových a pcháčových luk.

Dalšími druhy, které často tvoří dominanty na neobhospodařovaných lučních ladech, jsou zejména bezkolenec modrý (*Molinia caerulea*), medyněk měkký (*Holcus mollis*), různé ostřice (*Carex* sp. div.), ale i chrastice rákosovitá (*Phalaris arundinacea*), která dříve rostla většinou jen v lemech břehů vodních toků. Velmi častá je ale mozaikovitá struktura porostů jmenovaných dominant a jejich vzájemné prolínání. Právě v takových porostech bývá často i řada vzácných a chráněných druhů, např. některé vstavače.

Nejnižší polohy Šumavy a hlavně Šumavské podhůří hostí na půdách bohatších na živiny už i louky s ovsíkem vyvýšeným (*Arrhenatherum elatius*), ve kterých bývají hojné vyšší byliny svízel povázka (*Galium mollugo*), chrastavec rolní (*Knautia arvensis*), zvonek rozkladitý (*Campanula patula*) a také teplomilnější druhy pryskyřník hlíznatý (*Ranunculus bulbosus*), čičorka pestrá (*Coronilla varia*) nebo tolice dětelová (*Medicago lupulina*). Pokud jsou tyto louky sklízены, ale nejsou přehnojovány, lze v nich místy ještě nalézt i některé druhy našich „orchidejí“, vstavačů, zejména vstavač kukačka (*Orchis morio*).

Výhledy do budoucna

Perspektivně nelze předpokládat hromadný návrat k tradičnímu obhospodařování šumavských luk, a tedy ani ke složení a celkové podobě luk minulých dob. Změnilo se osídlení i socioekonomické poměry. Současné tendence vedou k útlumu horského zemědělství, resp. k extenzifikaci. **K udržení stability dochovaných polopřirozených luk je nutné, aby žádoucí způsob hospodaření co nejvíce odpovídal záměrům hospodáře, což je právě jeden z největších problémů. Náhradní hospodaření s podporou orgánů ochrany přírody bude stále nutné na místech velkých přírodních hodnot, vyžadujících staré, klasické hospodářské postupy, a to zvláště ve snadno narušitelných porostech.** Udržení větších komplexů vegetačních typů, zahrnující celou populační strukturu, není však v silách zdejšího národního parku. Znamená to vědět v jakých místech a jakým způsobem máme o různé porosty pečovat, byť ekonomicky ztrátově, které porosty svěřit péči místních hospodářů a které je možno postoupit přirozenému nebo umělému zalesnění. **Ponechat šumavské louky zcela svému vývoji, vedoucímu postupně k lesu, by znamenalo pro naši přírodu nenahraditelné ztráty. Cílem není a nemůže být celá Šumava jako prales, ale zdravě vyvážená krajina se zachovanou pestrostí všech přírodních celků.**